

Школяренко В.І.

Сумський державний

педагогічний університет

**ІРРАДІЮЮЧИЙ ВПЛИВ КОНТЕКСТУ НА ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ
ФУНКЦІЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В ТЕКСТАХ РІЗНИХ ТИПІВ
(НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)**

У статті розглядається іррадіюючий вплив контексту на функції фразеологічних одиниць (ФО) в текстах різних типів. У процесі актуалізації між контекстом і ФО складаються двосторонні зв'язки: з одного боку, ФО іррадіюють на контекст таким чином, що він стає прагматично релевантним, а з іншого боку, контекст іррадіює на ту чи іншу функцію ФО, посилюючи, уточнюючи або послабляючи її.

Дослідження узуального й оказіонального функціонування ФО привело спеціалістів-фразеологів до необхідності звернутися до вивчення особливостей взаємодії різних структурно-семантичних типів ФО з контекстом. У лінгвістичній літературі розрізняють кілька типів контексту: контекст культури, контекст функціонування і породження одиниць, вербальний і ситуативний контекст [3, 18-19]. Найчастіше дослідники ФО оперують двома типами контексту: лінгвістичним і стилістичним. Якщо лінгвістичний контекст як “сукупність формально-фіксованих умов, за яких однозначно проявляється зміст будь-якої мовної одиниці” [4, 47] є а) засобом розмежування ФО і змінних сполучень при тотожності їх зовнішньої форми і б) способом зняття фразеологічної полісемії, то стилістичний контекст сприяє реалізації стилістичних потенцій фразеологізмів і їх різних функцій у мовленні /тексті/. Стилiстичний контекст підвищує інформативну цінність елементів мови, яка є суттєвою як для отримувача /адресата/, так і відправника /адресанта/, який, виявляючи тим чи іншим способом інформативну цінність мовних одиниць, дотримується певного впливу на адресата.

Дослідження різних типів контексту найбільш широко представлене також у роботах А.А.Амосової і А.В.Куніна. А.А.Амосова розуміє під контекстом “сполучення семантично реалізованого слова /тобто слова, відносно реалізації якого контекст вичленовується/ з вказівним мінімумом /тобто елемента мовленнєвого ланцюга, який несе семантичну вказівку/” [1, 28]. На основі даного визначення автор виділяє чотири типи контексту і їх різновиди: “змінний” контекст, “постійний” контекст, “напівпостійний” контекст або “узуально-обмежений” контекст і “усталений” контекст.

По-іншому класифікує й інтерпретує контекст А.В.Кунін [5]. Відправним пунктом автора в розробці контексту, в якому функціонує ФО, стало положення про те, що структурно-семантичні властивості фразеологізмів в системі мови недостатньою мірою розкривають їх виразно-образотворчі властивості. А.В.Кунін вводить такі поняття, як контакна і дистантна сполучуваність, а також співвіднесеність і приєднання, та визначає стилістичний контекст як “актуалізатор”, який вичленовується на основі сполучуваності, співвіднесеності або приєднання в відношенні семантично реалізованої в мовленні ФО” [5, 9]. Аналіз необхідного і достатнього мінімуму контекстуального оточення, тобто необхідного і достатнього актуалізатора ФО, завершується виділенням трьох типів стилістичного контексту: внутрішньофразового, фразового, зовнішньофразового. Внутрішньофразовий контекст визначається як актуалізатор ФО, виражений словом чи групою слів простого або складного речення. Фразовий контекст – це актуалізатор ФО, виражений простим або складним реченням. Зовнішньофразовий контекст – це актуалізатор ФО, виражений двома і більше реченнями [5, 11].

Звичайно, що особливий інтерес для завдань нашого дослідження викликає стилістичний зовнішньофразовий контекст, об’єм і цільова установка якого дозволяє найбільш адекватно описати функціональні властивості фразеологізмів у тексті. У зв’язку з цим виникає питання про співвідношення зовнішньофразового стилістичного контексту з текстом, питання про роль і місце контексту в об’ємі тексту. За словами Г.В.Колшанського, комунікація в

об'ємі тексту надає контексту не тільки роль зняття багатозначності будь-якої мовної одиниці, але й роль завершальної ланки в визначенні змісту деякого відносно закінченого етапу комунікації [4, 30]. В цьому плані текст і контекст виявляються взаємоорганізуючими сферами. З цієї точки зору зовнішньофразовий стилістичний контекст, в якому актуалізується фразеологізм, досить розглядати двояко: з одного боку, контекст може посилювати, конкретизувати, уточнювати і модифікувати значення ФО, а з іншого боку, взаємодія фразеологізму і контексту сприяє реалізації комунікативної програми всього тексту.

Розглядаючи взаємозв'язки ФО і контексту, варто звернути увагу і на явище “іrrадіації”. Зміст цього поняття тлумачиться таким чином: “... довге висловлювання може містити одно-двоє високих слів на фоні нейтральної лексики і звучати цілком піднесено, і, навпаки, одне грубе вульгарне слово може надати вульгарності і різкості великому відрізку тексту” [2, 36]. При цьому зазначимо, що явище іrrадіації більш ефективно проявляється в текстах газетного і публіцистичного стилів, оскільки тут установка на прагматичний ефект вища, ніж в текстах художньої літератури. У різних текстах газетного і художнього стилей /передової статті, фейлетону, коментарі, оповіданні, романі/ нами зареєстровано 325 використань узуальних ФО, які в особливих контекстуальних умовах актуалізують і диференціюють свої функції. У процесі актуалізації між контекстом і ФО складаються двосторонні зв'язки: з одного боку, ФО іrrадіюють на контекст таким чином, що він стає прагматично релевантним, а з іншого боку, контекст іrrадіює на ту чи іншу функцію ФО, посилюючи, уточнюючи або послабляючи її. Під впливом контексту фразеологізм може набувати також додаткових функціональних якостей, не властивих йому в системі мови.

Прослідкуємо іrrадіюючий вплив фразеологізму і контексту на конкретних прикладах.

Експресивно-номінативна ФО *auf dünnem Eis*, актуалізуючись на початку тексту, іррадіює на його зміст і тим самим надає негативному факту, повідомленому в тексті, гострокритичного тону:

Auf dünnem Eis startet heute Berlins SPD-PDS Senat. Die verschleppte Kandidatentür für Senatorenämter hat Berlins Regierenden Bürgermeister Wowereit viel Vertrauen gekostet [10, 17.01.2002, 2].

Здається, що тут взаємодія ФО з контекстом не просто посилює її експресивність, а робить це, підкорюючи експресивність загальному завданню всього контексту – привернути увагу адресата до негативних явищ дійсності і тим самим наділити фразеологізм специфічною емоційно-оцінною функцією, не властивою йому в системі мови, - інформативно-експресивною.

У наступному тексті газетного стилю – коментарі – під іррадіацію підпадає фразеологізм *jmdn. im Stich lassen*:

Ohnehin ist das Vertrauen der irakischen SaddamßGegner in den Verbündeten mit dem Sternenbahner eher gering. Unter ihren Führern ist das Jahr 1991 noch in wacher Erinnerung. Damals ermunterte der US-Präsident George Bosh die Shiiten zur Rebellion – und sah tatenlos zu, wie anschließend Husseins Revolutionsgarden ein Massaker veranstalteten. „Wir haben sie im Stich gelassen“, sagt Tim Brown, ein Militärexperte der unabhängigen US-Organisation Globalsecurity. Die Menschen würden sich möglicherweise auch heute wieder fragen, „ob sie sich auf uns verlassen können“ [10, 08.03.2002, 4].

І тут, вступаючи у взаємодію з контекстом і попадаючи під його іррадіацію, ФО посилює свою експресивну функцію, набуваючи під впливом контексту негативного відтінку. Тому функцію ФО в цьому контексті можна назвати експресивно-негативною. Негативне виступає тут формою прояву експресивного у фразеологізмі. Разом з тим, експресивно-негативна функція ФО є різновидом інформативно-експресивної функції, типової для даного типу тексту.

Іррадіюючий вплив на посилення і диференціацію тієї чи іншої потенційної функції ФО в тексті може виявляти як контекст у цілому, так і

окремі компоненти контекстуального оточення, які вступають з фразеологізмом у незвичайну сполучуваність.

Так, у коментарі про Шарпінга автор з допомогою фразеологізму, який має негативне забарвлення, використав його контекстуальне оточення, описує, пояснює позитивну характеристику цього політика:

Das ist ein Mann, der tritt bescheiden auf, aber er ist ganz gerade, und er hat noch nie irgend jemand einen Knopf auf die Backe genäht, ihm Sachen versprochen, die nicht in Ordnung waren, von denen er wußte, dass er das nicht halten kann [10, 22.06.94, 6].

Підкоряючись загальному комунікативному завданню тексту, ФО *einen Knopf auf die Backe genäht haben* набуває в тексті контекстуально-зумовленої прагматичної функції негативної емоціональної оцінки, яка забезпечує відповідний регулятивний вплив на адресата.

Джерелом додаткової експресії фразеологізму в тексті може служити контраст семантики ФО і семантики компонента контекстуального оточення, як наприклад, у глосі, де експресивна ФО *wie ein begossener Pudel* з допомогою комічного підсилення (*Atompuedel*), контрастуючи з фразеологізмом *mein Name ist Hase*, посилює експресію за рахунок додаткової образності:

Angela Merkel, die in den letzten Tagen wie ein begossener Atompuedel dastand, verkündet jetzt: Mein Name ist Hase, ich weiß von nichts [7, 27.05.1998, 9].

І в цьому випадку ФО в результаті взаємодії з контекстом починає виконувати в тексті функцію негативної емоційної оцінки, направленої на викриття діяльності міністра захисту довкілля, вклавши в її уста фразеологізм *mein Name ist Hase*, пов'язаний з образом лякливої тварини.

Специфічні особливості контрасту компонента контексту і оцінного фразеологізму можна прослідкувати ще на одному прикладі:

Wer den schlanken Staat will, muß den fetten Staat auf Diät setzen [10, 05.03.2002, 11].

Завдяки контрасту компонента контексту *der fette Staat* з компонентами *Diät* та *der schlanke Staat* тут створюється особлива експресія, ефект сарказму, який посилює цю експресію і загострює інформацію, що передається текстом.

Вплив іррадіації контексту на посилення і диференціацію функцій ФО особливо наочно проявляється в підписах до карикатур. Провідними функціями фразеологізмів у подібних текстах є інформативно-експресивна, регулятивно-оцінна, експресивно-комічна та ін.

Розглянемо текст до малюнку, який викриває в саркастичній формі політику Америки відносно Іраку, пов'язану з прикритими планами нападу. На малюнку зображений Джордж Буш, який цілиться в Саддама Хусейна, що повернувся до нього спиною: *“Angriffspläne?.. Wie kommen Sie denn drauf?”* [8, 04.02.2002, 2].

У наведеному тексті потенційна експресивно-номінативна функція ФО *Wie kommen Sie denn drauf?* диференціюється під впливом контексту в експресивно-комічну функцію, прагматичний ефект якої посилюється за рахунок малюнка.

У наступному короткому тексті актуалізуються експресивні ФО *den Mund voll nehmen, die Hosen voll haben* з метою критики політиків партії зелених:

(Über Heiner Geißler): Aber eines geht nicht, dass man in den Interviews den Mund voll nimmt und in der Fraktion die Hosen voll hat, meine Damen und Herren [7, 11.01.2002, 7].

Як і в попередньому тексті, експресивна функція кожної з ФО *den Mund voll nehmen, die Hosen voll haben* посилюється як за рахунок самого контексту, так і за рахунок подвійного ефекту, який досягається з допомогою наведених розмовних фразеологізмів. Контекстуальне оточення надає експресії фразеологізмів емотивно-оцінного змісту. Сполучення експресії та оцінки привносить у текст іронію.

У деяких випадках конкретного використання, попадаючи під іррадіацію контексту, ФО здатні не тільки посилювати, а й уточнювати ту чи іншу

функцію чи змінювати традиційні /узуальні/ властивості на контекстуальнозумовлені.

Функція фразеологізму в тексті уточнюється, як правило, близьким за темою і змістом тексту компонентом. У текстах газетно-публіцистичного стилю уточнюється перш за все регулятивно-оцінна функція фразеологізму. Причому оцінка набуває особливої прагматичної значущості тоді, коли вона властива фразеологізму в системі мови.

Наведемо приклади із різних текстів газетно-публіцистичного стилю, що ілюструють актуалізацію і диференціацію емоційно-оцінної функції ФО.

1. *Die SPD ist im Rückwärtsgang* [11, 15.01.2002, 4].
2. *Die CDU hat auf der Bremse gestanden* [6, 17.01.2002, 5].
3. *Die SPD bewegt Fahnenflucht vor der Moderne* [9, 14.01.2002, 3].
4. *Niedersachsen pfeift aus dem letzten Loch* [12, 03.03.2002, 3].
5. *(Schröder ist) kein Wunderknabe und nicht von dieser Welt. Seine Bäume wachsen nicht in den Himmel. Seine Mannschaft hat Deutschland nicht von den Stühlen gerissen* [10, 17.02.2002, 6].

Як показують приклади, ФО, посилюючи свою експресивно-номінативну функцію, разом з тим зберігають негативну емоційно-оцінну функцію, яка стає в тексті регулятивно-оцінною, оскільки основне її завдання – впливати на оцінні установки адресата і внаслідок цього на його поведінку.

Таким чином, функція негативної емоційної оцінки названих ФО, актуалізуючись і конкретизуючись у контексті, підкоряється сукупній оцінній направленості всього тексту і тим самим пристосовується до реалізації його комунікативного призначення. Деякі фразеологізми можуть змінювати свою вихідну узуальну оцінку на протилежну, тобто таку, яка не властива їм у системі мови. У такому випадку підвищується прагматична /регулятивна/ значущість не тільки самого фразеологізму, але і тексту в цілому. Так, наприклад, ФО *das Ei des Kolumbus*, яка містить на рівні словника позитивні конотативні відтінки, набуває в контекстуальних умовах негативних конотативних відтінків:

Wenn die anderen Parteien ein Ei legen, das so groß ist wie das einer Drossel, dann gibt es ein mediales Gegacker, dann wird wirklich dieses Drosselei zum Ei des Kolumbus [10, 06.01.1998, 5].

Контраст вихідної позитивної оцінки і контекстуальної негативної посилює, з одного боку, експресивну функцію фразеологізму, а з іншого боку, загострює авторську оцінку описуваного політичного факту.

Подібного роду взаємозв'язки складаються також між ФО з позитивною оцінкою *die Wunden heilen, das Trostpflaster* і контекстом, де критикуються засоби масової інформації (свобода преси) Росії:

Die Sendung „Itogi“ gibt es beireits seit zehn Jahren. Zu diesem Jubiläum hat sich Kisseljow mit dem Bond-Werbespot offenbar selbst ein Geschenk gemacht. Es soll die Wunden heilen, die das Sex-Video anrichtete. Billig war das Trostpflaster nicht. Billig mochte es Kisseljow noch nie [10, 08.02.2001, 4].

Як видно з прикладів, ФО, взаємодіючи з контекстом і потрапляючи під його іррадіацію, посилюють свій прагматичний ефект за рахунок сарказму, іронії і т.п.

Можна, таким чином, говорити про те, що актуалізація фразеологізмами функцій системи мови в текстах даного типу веде до взаємодії функцій системи мови з функціями газетного тексту, що приводить до конкретизації і модифікації функцій системи мови в напрямку, необхідному для здійснення функцій самого газетного тексту.

Ця точка зору є справедливою і у відношенні взаємодії ФО і контексту в текстах художньої літератури. Потрапляючи під іррадіацію художнього контексту, фразеологізм у більшості випадків видозмінює свої функціональні властивості з метою образно-естетичної характеристики персонажа, більш тонкої і наочної оцінки ситуації, пов'язаної з його діями і переживаннями. Тому й актуалізація фразеологізмами функцій системи мови набуває тут єдиного образно-естетичного спрямування і призначення.

В одному з романів Гюнтера Грасса експресивно-номінативна ФО *unter die Haut gehen* сприяє образно-естетичній характеристиці не тільки головного

героя роману, але й всієї ситуації, пов'язаної з неприємними для цього героя переживаннями:

Als Koljaiczek, wie alle Fließbaken es taten, bei Midlin, wo der Bug in die Weichsel mündet und die „Kadaune“ einbog, über die Reling gelehnt dreimal spuckte, stand Dücerhoff mit einer Zigarre neben ihm und wollte Feuer haben. Dieses Wörtchen und das Wörtchen Streichholz gingen Koljaiczek unter die Haut [13, 22].

Таким чином, контекстуально-зумовлена, експресивно-естетична функція ФО в даному випадку інтенсифікує і немов би конденсує зміст всього тексту і забезпечує єдиний естетичний вплив на адресата.

Прагматичний ефект ФО в художньому тексті підвищується особливо тоді, коли порушується традиційна сполучуваність фразеологізму, тобто коли між ФО і якимось компонентом контексту встановлюються непередбачувані зв'язки /в результаті порушення лексичної або стилістичної спільності і т.п./. Наприклад:

Bei den Pionieren oder den Bayern hätte er es längst zum Leutnant gebracht, aber hier, bei einem Potsdamer Infanterieregiment, zögerte der Stab, in den sauren Apfel zu beißen [15, 327].

Так, в результаті сполучення компонента *der Stab* і ФО *in den sauren Apfel beißen* в контекст привноситься додаткова експресія і новизна, що, звичайно, посилює естетико-прагматичний ефект фразеологізму в художньому тексті.

Поряд з експресивно-естетичною і оцінно-характерологічною функціями ФО може набувати в тексті художньої літератури і контактовстановлюючої функції:

Nur im Treppenhaus mit den vielen Stufen sagt Kurt: „Mensch! Laß mich! Ich kann nicht so flitzen. Was soll ich überhaupt? Eine Spur Ärger liegt auf seinem Gesicht. „Mach nicht schlapp, alter Jugendfreund!“ sagt Schuchart. „Willst du mich hier im Stich lassen, wo ich neu und unerfahren bin?“ [14, 20].

Таким чином, взаємодіючи з контекстом і потрапляючи під його іррадіацію, ФО видозмінюють свої потенційні мовні функції, які при своїй

актуалізації мовби проходять крізь функціональну призму відповідного типу текстів: у текстах преси і публіцистики факторами преломлення потенційних функцій ФО є інформативна і регулятивна функції цих текстів, а в текстах художньої літератури перш за все - образно-естетична і оцінно-характерологічна функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. - 208 с.
2. Арнольд И.В. Эмоциональный, экспрессивный и функционально-стилистический компоненты лексического значения слова // 22 Герценовские чтения: Матер, межвуз. конф. - Л., 1970. - С. 105-110.
3. Козырева Л.Ф. Устойчивые фразы и контекст. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1983. - 120 с.
4. Колшанский Г.В. Проблема противоречий в структуре языка // Энгельс и языкознание /Отв.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Наука, 1972. – С. 36-56.
5. Кунин А.В. Фразеологические единицы и контекст. - Иностр. языки в школе. – 1971. - № 5. - С. 2-14.

СПИСОК ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ:

6. Berliner Zeitung
7. Frankfurter Allgemeine Zeitung
8. Norddeutsche Neueste Nachrichten
9. Sächsische Zeitung
10. Der Spiegel
11. Süddeutsche Zeitung
12. Die Welt

СПИСОК ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

13. Grass G. Blechtrommel. Roman. - Berlin und Weimar: Aufbau - Verlag, 1977. - 296 S.
14. Wolf A. Die mehreren Leben des Anton Joseph. Erzählungen. – Halle (Saale): Mitteldeutscher Verlag, 1975. – 240

15. Zweig A. Regenbogen. Roman. - Berlin und Weimar: Aufbau - Verlag, 1955.
- 364 S.

Школяренко В.И. Иррадиирующее влияние контекста на дифференциацию функций фразеологических единиц в текстах разных типов (на материале немецкого языка)

В статье рассматривается иррадиирующее влияние контекста на функции фразеологических единиц немецкого языка в текстах разных типов. В процессе актуализации между контекстом и ФО устанавливаются двусторонние связи: с одной стороны, ФО иррадиируют на контекст таким образом, что он становится прагматично релевантным, с другой стороны, контекст иррадиирует на определенную функцию ФО, усиливая, уточняя или ослабляя ее.

Shkolyarenko V.I. Influence of irradiation of a context on differentiation of functions of German phraseological units in texts of different types

Influence of irradiation of a context on differentiation of functions of phraseological units in texts of different types is contemplated in the article. During actualization between a context and phraseological units bilateral connections are established: on the one hand, phraseological units irradiate on a context in such a manner that it becomes pragmatically relevant, on the other hand, a context irradiates on certain function of phraseological units, strengthening, specifying or weakening it.